

JOZEF II , EEN VOLKSKEIZER

Op 20 februari 1790 overleed om 5 uur Jozef II, Rooms-Duits keizer van Oostenrijk-Hongarije, koning van Bohemen, hertog van Brabant en Limburg, graaf van Vlaanderen en heerser over veel andere erflanden. Door de een werd zijn dood als een opluchting, door de ander met oprechte droefheid ervaren want nooit eerder was een vorst door zovelen, vooral uit de bezittende klasse, de clerus en de adel, zo erg vergruisd geweest als Jozef II, maar door ondermeer de humanisten en het eenvoudige volk werd hij diep vereerd. De oorsprong van deze twee, zo sterk tegengestelde opvattingen moesten we zoeken in de ongebreidelde energie die de keizer ontwikkelde bij het geven van nieuwe, ja revolutionaire vormen aan het staatsbestel. Daar hij dit meestal op weinig diplomatische wijze uitvoerde of liet uitvoeren (hij liet de erbij betrokken onderdanen nauwelijks de tijd de nieuwe instellingen te verwerken) en op zeer korte tijd veel aloude instellingen en geploegenheden totaal omkeerde, en dit met de grootste hardnekkigheid en met een waar despotisme, joeg hij vooral de heersende klasse, dus de adel en de clerus, tegen zich in het harnas.

Toen Jozef II op 13 maart 1741 in de Hofburg te Wenen geboren werd als vierde kind van keizerin Maria-Theresia beschouwde de moeder deze dag als de schoonste van haar leven zonder er zich van bewust te zijn dat juist dit kind, reeds van in zijn kinderjaren, zekere neigingen en gewoonten zou aannemen die volledig tegengesteld zouden blijken te zijn met het leven aan het Weense hof. Van de zestien kinderen uit het huwelijk van Maria-Theresia

en Franz-Stephan van Lorreinen was Jozef datgene dat met de meeste zorgen en voorrechten werd opgevoed en zijn jongere broers voelden alras dat zij zich later naar zijn wil zouden te buigen hebben. Van in zijn prille jeugd rijpten in de jonge aartshertog eigenschappen die de lastige knaap tot aan zijn levenseinde toe tot uiting zou brengen. Als één van zijn vele opvoeders kreeg veldmaarschalk Karl Joseph, prins Batthyány (1696-1765), van de keizerin de opdracht ervoor te zorgen dat de zevenjarige knaap zijn fierheid, zijn hoogmoed en zijn levenslust zou matigen. Voor alles diende de prins zijn harde en vaak gewaagde oordelen tegenover diverse personen uit zijn onmiddellijke omgeving naar de achtergrond te dringen ! Het gemis aan persoonlijkheid van zijn leraars en opvoeders (o.m. Joseph-Franz en Ignaz Weickhard, beiden Jesuïeten, priester Franz Joseph Weger, Jean Baptiste Brequin de Demenge, uit onze gewesten) kon de vroegrijpe knaap onmogelijk de nodige studievreugde bijbrengen en het lijdt geen twijfel dat de omgang met Franz-Stephan, die een zeer toegewijd familievader was, een veel gunstiger invloed op Jozef heeft gehad dan zijn vele biografen laten vermoeden. Zijn heldere geest en zijn scherpe opmerkingszin brachten Jozef enorm veel kennis bij, en, niettegenstaande het gemis der gave zich oraal of schriftelijk behoorlijk uit te drukken, weerhield er hem niet van tot een gevoel van intellectueel overwicht te komen ; dit droeg evenwel ook bij tot zijn, later zo vaak veroordeelde gewoonte van vooroordelen en voorbarige beslissingen.

Voor de 20-jarige aartshertog Jozef, die met verachting neerzag op de verwijfde hofadel en de hofetiquette dan ook volledig negerde, was koning Friedrich II van Pruisen het grote na te volgen voorbeeld. Deze ervijand van Oostenrijk (Jozef zal hem twee maal ontmoeten : in augustus 1769 in Nysa en in september 1770 in Uncov), ruw en onafhankelijk van storende vrouwelijke elementen, schepper van een geduchte krijgsmacht, werd door Jozef als voorbeeld gekozen bij zijn plannen ter hervorming van het leger, plannen die hij tenslotte niet ten uitvoer kon brengen.

Van Friedrich II zegde Jozef II later : *"ein Genie, aber auch ein Schurke..."*

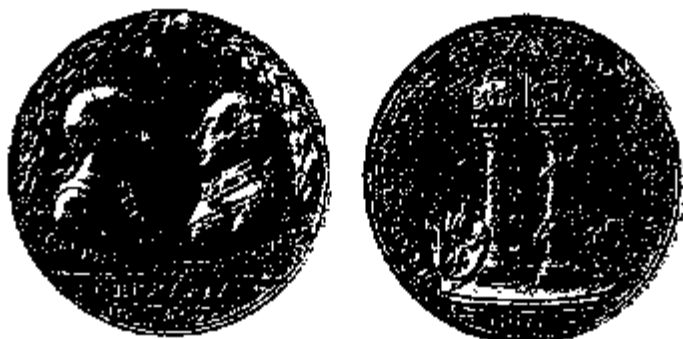

Dit alles heeft de verhouding tussen moeder en zoon sterk beïnvloed, zodanig zelfs dat ook de beide huwelijken van Jozef er door overschaduwde werden. Om staatsredenen werd Jozef reeds als 19-jarige verloofd met Isabella van Parma, dochter van Don Filip hertog van Parma, en van Louise Elisabeth, dochter van koning

Lodewijk XV van Frankrijk. Isabella was een bevallig en intelligent meisje dat wel voelde dat zij om politieke redenen tot deze echtverbintenis gedwongen werd en daardoor nooit de totale gengenheid kon opbrengen die beide partners harmonieus had dienen samen te brengen. Nochtans hield Jozef oprecht van zijn echtgenote en hij was ontroostbaar toen zij op 27 november 1763 op 22-jarige leeftijd overleed aan de gevolgen van een op 22 november 1763 vroegtijdige bevalling. Deze vrouw had hem tenslotte niet enkel gelukkige jaren geschonken maar ook een dochterje, Maria-Theresia, dat op 20 maart 1762 geboren was, doch eveneens zeer jong overleed op 24 januari 1770. Keizerin Maria-Theresia echter, steeds bezorgd om het behoud en het voortbestaan van de dynastie, had reeds vlug voor een nieuwe echtverbintenis bemiddeld en op 23 januari 1765 huwde de jonge Roomse koning met prinses Maria Josepha van Beieren. Deze prinses, dochter van keizer Karel VII (+ 20 januari 1745) en zuster van de Beierse keurvorst Maximiliaan III Jozef, was geboren op 20 maart 1739 en dus twee jaar ouder dan Jozef. Ze was bovendien weinig attractief en het gedwongen huwelijk werd dan ook een totale mislukking doch het eindigde vrij spoedig door de dood van Maria Josepha op 28 mei 1767 tangevolgs van pokken. Er was nooit de minste affectie geweest tussen de echtgenoten en de verbintenis bleef dan ook kinderloos. Een en ander was voor Jozef reden genoeg om elke nieuwe poging die zijn moeder ondernam om hem tot een huwelijk te bewegen bevestigd af te wijzen, wat de keizerin enorm verdriette. Na de dood van haar gemaal Franz-Stephan in Innsbrück op 18 augustus 1765 nam Maria-Theresia de strenge rouw in acht en verbleef meestal in Schloss Schönbrunn. Daardoor werd zij voor haar beslissingen meer en meer afhankelijk van haar entourage. Jozef daarentegen bereidde systematisch en zorgvuldig de hervormingen voor die hij definitief zou doorvoeren bij het aanvangen van zijn alleenheerschappij. Daar het onze betrachting is de figuur van keizer Jozef II in zijn gestalte van grote hervormer op het voorplan te brengen zullen wij ons niet verdiepen in de buitenlandse politiek van de keizer die veelal een voortzetting was van deze van Maria-Theresia. Maar wij voelen ons toch enigszins verplicht ons even te wagen op het gladde ijs van de internationale diplomatie teneinde een beter inzicht te verkrijgen in de plannen die hij met onze gewesten op het oog had en om de, in de ogen van onze medeburgers van toen althans, veelal achterbaksevoornemens in het licht te stellen die hij tegenover onze bevolking in het schild voerde.

Reeds vóór de laatste prins van de hoofdlijn der Wittelsbachs, keurvorst Maximiliaan III Jozef van Beieren, de vroegere schoonbroer van Jozef dus, op 30 december 1777 in München overleed aan de pokken waren er tussen Jozef II en het hoofd van de jongere lijn van de Wittelsbachs, Karl Theodor von der Pfalz, geheime besprekingen aan de gang die tot hoofdzakelijk doel hadden het ruilen van gans Kur-Bayern tegen de Oostenrijkse Nederlanden. De latere keurvorst Karl Theodor zou dan de Nederlanden regeren met de titel "Koning van Boergondië" ! De erfgenaam van Maximiliaan III Jozef, echter, hertog Karl August von Zweibrücke Birkenfeld, was met dit plan helemaal niet opgezet en vond steun bij Friedrich II, koning van Pruisen die Oostenrijk prompt de oorlog verklaarde. Ook de Reichstag van Regensburg zag een direkte dreiging in de mogelijke nabijheid van Oostenrijkse troepen in Kur-Bayern. De verenigde legers van Pruisen en Saksen, dat hand- en spandiensten verleende aan de Pruisische koning, slaagden er

niet in het Oostenrijks front te doorbreken maar het incident, bekend onder de spotnaam "Kartoffelkrieg", leidde er toe dat keizerin Maria-Theresia geheime besprekingen begon met de Pruisische koning en dit zonder medeweten van mederegent Jozef. Een en ander was de oorzaak van een breuk tussen moeder en zoon.

Slechts de vrede van Teschen op 13 mei 1779 bracht de verzoening tussen beiden. De ruilplannen bleven echter nog bestaan tot na de dood van Maria-Theresia en werden slechts definitief vaarwel gezegd onder de invloed van Wenzel, prins van Kaunitz-Rittberg. Het hoeft ons niet te verwonderen dat de voorgenomen ruil, ook al greep hij nooit plaats, een blijvende wrok naliet bij de betrokken volkeren die het ganse hadden aangevoeld als een koehandel waarvan zij het voorwerp waren. Tot daar deze korte blik op een deelder buitenlandse politiek van Jozef II, van onmiddellijk belang voor onze gewesten en die we u dan ook niet wilden onthouden.

De bezorgdheid die Jozef toonde voor het wel en wee van de kleine burger en de landman, doch vooral zijn opvattingen over de menselijke waardigheid, komt ten volle tot uiting in een brief die hij aan zijn moeder schreef in 1765, kort na de dood van zijn vader, keizer Franz-Stephan. We citeren daaruit volgende, markante passages: *"Slechts vooroordelen willen ons doen geloven dat wij hoger geplaatst zijn dan anderen omdat wij een graaf als voorvader hebben of omdat wij een perkament van Karel V in een lade bewaren. Onze ouders echter kunnen ons enkel het systeek leven schenken en daarom is er geen verschil tussen een koning, een graaf, een burger of een boer. Ziel en geest geeft ons de Schapper. Deugden en laster zijn de gevolgen van de al dan niet goede opvoeding die wij genoten en de voorbeelden die wij voor ogen kregen"*. Deze opvattingen bracht Jozef tot uiting tijdens de vele reizen die hij ondernam in zijn erflanden en daarbuiten. Rusteloos en zonder zich om de ongemakken te bekommeren bezocht hij veelvuldig zelfs de meest afgelegen plaatsen van zijn rijk, meestal niet als heerser maar onder de naam van "Graaf von Falkenstein", wat hij trouwens ook was. Hij beschouwde dit incognito als een noodzakelijkheid. Immers, als keizer zou hij zeer zeker het voorwerp zijn geweest van kostbare en tijdrovende ceremoniën. Zulke reizen zouden hem bovendien veel geld gekost hebben en hij gaf er de voorkeur aan zijn kostbare tijd te benutten om de bereisde streken nader te leren kennen. Zijn voornaamste oogmerk was het leven van de kleine man leren kennen en een

scherp onderzoek te wijden aan alle caritatieve instellingen. De vaak grote bedragen die hij tijdens zijn reizen aan de liefdadige instellingen schonk duiden er wel op dat hij berekend een zekere populariteit nastreefde en dat deze in zijn programma begrepen was. Hij kon deze geldelijke tegemoetkomingen slechts dragen door het bewust drukken van zijn reiskosten, o.m. door zo weinig mogelijk personeel te gebruiken en door de, hoger genoemde, ceremoniële plichtplegingen uit zijn programma te weren. De keizerin echter was weinig ingenomen met de reislust van haar zoon en vreesde, ondermeer, dat de vele lichamelijke inspanningen zijn gezondheid zouden schaden. In een brief van 7 augustus 1769 aan een vriendin, gravin Edling, schreef Maria-Theresia zelfs: *"Op de keizer kan ik niet rekenen daar hij graag overal is, behalve thuis..."*.

Slechts nadat hij alleenheerser geworden was bereisde Jozef II de Oostenrijkse Nederlanden. Van 18 tot 20 juni 1781 bezocht de keizer Antwerpen waar burgemeester Van de Cruyce, in naam van het stadsbestuur, in zijn welkomstrade zinspeelde op de Scheldevrijheid die door en sedert de Vrede van Münster (24 oktober 1648) verloren was gegaan. Jozef echter omzeilde op diplomatische wijze de verzuchtingen van het stadsbestuur maar kon anderzijds toch niet dulden dat het Oostenrijks Huis zich zou schikken naar de wil van een republiek! Onder het voorwendsel dat alle vestingen zouden worden afgebroken, uitgezonderd deze van Antwerpen en Luxemburg, dwong de keizer als het ware, in de lente van 1782 reeds, de Haagse regering tot het terugtrekken van de Hollandse barreelgarnizoenen. In november 1783 werden drie forten op de grens van Staats-Vlaanderen ontruimd en vervolgens gesloopt. Na een verzoek tot onderhandelen vanwege de regering in 's-Gravenhage liet Jozef zijn gevolmachtigd minister, Louis Charles Marie, graaf di Barbiano di Belgiojoso (1728-1802) op 4 mei 1784 volgend eisenpakket voorleggen: Maastricht evenals het land van Overmaas zouden bij de Oostenrijkse Nederlanden moeten aangehecht worden; vier Scheldeforten dienden te worden gesloopt en voor het uitblijven van een handelsverdrag met de Oost-Indische Compagnie werd er een belangrijke financiële vergoeding geëist. Reeds drie dagen later deed de regering van Den Haag een beroep tot bemiddeling bij Lodewijk XVI van Frankrijk die zijn schoonbroer Jozef dan ook aanspoorde zijn eisen te matigen. In een ultimatum van 23 augustus

1784 handhaafde Jozef II zijn eisen maar verzaakte aan de annexatie van Maastricht ; de vrije scheepvaart op de Schelde beschouwde de keizer echter als een voldongen feit ! De Haagse regering zag de zaak anders en nam dan ook de handschoen op. Het eerste schip dat vanuit Antwerpen de Schelde afvoer, de schoener "Le Louis" onder het bevel van kapitein L. van Iseghem, werd op 8 oktober 1784 nabij Saafdinge beschoten door het onder het bevel van kapitein Cuperus staande fregat "Dolfijn" dat, na sommatie, drie schoten loste waarna "volle charge" werd bevolen. De enige ravage die daarbij werd aangericht (in het kombuis van "Le Louis" werd namelijk de soepketel doorboord) gaf aanleiding tot de spotnaam waaronder de wel kortste zeeslag uit de geschiedenis van de Nederlanden bekend raakte, namelijk de "keteloorlog", door de Antwerpenaars nog pittiger "marmittenoorlog" gedoopt.

Van een en ander was het verdrag van Fontainebleau dat op 8 november 1785 werd gesloten, het gevolg. Niettegenstaande de Scheldevaart tot Saafdinge vrij zou zijn, dat de forten Frederik-Hendrik en Kruisschans zouden afgebroken worden en de forten Lillo en Liefkenshoek aan de Oostenrijkse Nederlanden zouden overgedragen worden, was dit verdrag voor de Antwerpse economie van nul en generlei waarde ; van een vrije Scheldedoorvaart was men verder dan ooit verwijderd. Hogergenoemde gebeurtenissen, die op verschillende vaak zeer mooie medailles verhaald en herdacht worden, waren dus het rechtstreeks gevolg van Jozefs reis in de Nederlanden en zijn kort bezoek aan de Scheldestad.

Jozef II, geestelijk gescherpt door de geschriften van de Franse filosofen Jean Jacques Rousseau (*1), Voltaire (*2), Charles de Montesquieu (*3), Denis Diderot(*4) en vele anderen, begon zijn hervormingen, die zijn rijk tot een uniforme staat zouden moeten doen uitgroeien en, met grote energie ja zelfs met hardheid. Zijn programma had Jozef reeds als 20-jarige vastgelegd in een soort memorandum aan zijn moeder, bekend onder de naam "Rêveries". Jarenlang had hij zijn radikale hervormingen voorbereid, hervormingen die hij slechts kon pogen te verwezenlijken bij de aanvang van zijn alleenheerschappij. Op verschillende gebieden echter waren zij slechts de konsekwente voortzetting van de reeds door Maria-Theresia, onder Jozefs invloed, schuchter aangevatte

staatsvernieuwing, maar zij waren wel volledig nieuw door Jozefs kompromisloze radikaliteit. Het gaat hierbij zonder twijfel om de scherpste verandering op de weg van de evolutie die de eeuw van de verlichting kenmerkte. Het experiment was zó sterk aan de persoonlijkheid van de keizer gebonden dat een voorzichtiger handelen van zijnentwege onmogelijk moest zijn indien er verwacht moest worden dat het door hem beoogde doel ook bereikt zou worden. Vanaf het begin zijner alleenregering plande Jozef II een concentrering van het binnenlands bestuur. Hij zette de hofkanselier, Heinrich Cajetan, graaf Blümegen, af en benoemde Leopold, graaf Kollowrat-Krakowsky in december 1782 tot voorzitter van de samengebundelde hoffuncties. Deze eerste hervormingen werden door de hofhouding met de grootst mogelijke ergernis onthaald. De hofstaat werd tot bijna niets herleid en zelfs de nog in Wenen verblijf houdende aartschertoginnen Maria-Anna (* 6 oktober 1738) en Elisabeth (* 13 augustus 1743) werden gedwongen zich in Klagenfurt en in Hall i. Tirol terug te trekken. Het merendeel van de Maria-Theresia toegekende vergoedingen en alimentaties werden gewoon ingetrokken. Jozef had zich namelijk steeds geërgerd aan het zogenaamde "hofschrappen" en aan de vaak zeer hoge bedragen die door zijn moeder zonder meer aan de adel en aan de leden van de hofhouding waren toegekend. De broer van Jozef, aartschertog Leopold Peter van Toscanië de latere keizer Leopold II, voelde zich in het bijzonder geïrriteerd toen Jozef II de strenge afschaffing doorvoerde van de staatsfinanciën van het privaatvermogen der keizerlijke familie en zodoende de toelagen aan zijn naaste familieleden drastisch beknotte. Voor Leopold, wiens huwelijk met Maria Ludovica, dochter van de Spaanse koning Karel IV, hem een schare kinderen had bezorgd waren de maatregelen van Jozef bijzonder voelbaar.

Eveneens met het oog op behoevingen verbleef keizer Jozef II hoofdzakelijk in zijn residentie te Augarten maar de Hofburg in Wenen bleef zijn arbeidsplaats en daar verbleven ook zijn naaste medewerkers. Schönbrunn daarentegen lag verlaten en slechts het buitenverblijf Laxenburg werd in de zomer korte tijd bewoond door de keizer en een kleine kring van vertrouwelingen en medewerkers. Het inkrimpen van de hofhouding werd door vele Weners een ware catastrofe waar zovelen zolang hadden meegedeeld in de overvloed van het hof. Maar, zoals we reeds zegden, al deze drastische maatregelen ter sanering van het "hofprofitariaat" kon Jozef slechts doorvoeren vanaf het ogenblik dat hij alleenheerser geworden was, dus na de dood van zijn moeder, keizerin Maria-Theresia, op 29 november 1780. De meeste van zijn latere beslissingen hadden reeds aan, vaak bescheiden, precedent tijdens zijn mederegerenschap van 1765 tot 1780, waarin duidelijk werd aangetoond tot welke revolutionaire hervormingen hij later zou overgaan en zo was het ook met de eerste en wellicht belangrijkste beslissing die de keizer uitvaardigde en wel het Tolerantie-edikt van 13 oktober 1781 als het ware de sluitsteen van vroegere maatregelen. Inderdaad waren reeds sedert 1768 de grote, niet-Romee confessies als daar waren de Grieks-orthodoxen, de Calvinisten en de Lutheranen officieel toegestaan in Hongarije, Zevenburgen, Silezië, Galicië en Triëste. Het edikt van 1781 echter omvatte niet alleen het ganze staatsgebied maar wat veel belangrijker was, het garandeerde tevens de burgerlijke gelijkberechtigting, wat onder meer inhield dat door deze confessies ook scholen mochten ingericht worden. Jozef had zich steeds een voorstander getoond van

een totale tolerantie wat, bij leven van keizerin Maria-Theresia, tot een bepaalde onenigheid tussen moeder en zoon geleid had zelfs toen Jozef, en terecht, vooral economische redenen aanvoerde ter rechtvaardiging van zijn houding. Op te merken is dat de belijders van de Israëlitische religie bij het edikt van 13 oktober 1781 niet genoemd werden maar voor hen werd op 2 januari 1782 het zogenaamde "Judenpatent" uitgevaardigd dat, alhoewel geen volledige gelijkberechtiging brengend, de Israëlieten toch opnam in de Oostenrijkse volksgemeenschap en tevens de tegen hen gerichte, bijzondere wetten, gevolg van de sedert de oudheid heersende vooroordelen die, ondermeer, de pogroms toelieten, afschafte. Het dient hier wel gezegd te worden dat het Judenpatent veel meer openlijke tegenkanting kende dan het Tolerantie-edikt; het kon onmogelijk de vooroordelen afschaffen.

Niet enkel door het Tolerantie-edikt was het jaar 1781 belangrijk maar ook door het edikt van 24 maart dat de kloostergemeenschappen verbood nog langer kontakten te onderhouden met hun buitenlandse overheden en door het edikt van 1 mei dat een nieuwe rechtsregeling voorschreef en waarvan het voornaamste kenmerk was dat er juridisch geen onderscheid meer was tussen de adel en de niet-edelen. Maar een der humanste edikten was dit van 1 november 1781 waardoor de lijfeigenschap, die nog steeds bestond op de adellijke domeinen te Bohemen en in Moravië, werd afgeschaft. Slechts de bestuurshervorming van 30 mei 1785 schafte ook in Hongarije de lijfeigenschap volledig af. In verband met de genoemde hervorming van het recht is het wel interessant aan te stippen dat de tortuur in Oostenrijk reeds was afgeschaft en dat (vermeende) hekserij en tovenarij niet langer konden vervolgd worden sedert 2 januari 1776.

Ook de hervormingen van het kerkelijk leven, die Jozef II in 1782 definitief aanvatte en waarbij hij vooral de misbruiken van de clerus beoogde, waren in feite reeds begonnen tijdens de gezamenlijke regering van Maria-Theresia en Jozef. In 1767 was reeds gedecreteerd dat de pauselijke bullen niet zonder "placetum regium" (vorstelijke toestemming) mochten bekend gemaakt worden. In 1770 werd er beslist dat de geestelijkheid niet langer zelfstandig leeraars kon aanstellen of afzetten; bovendien mochten kloostergeloften niet meer afgelegd worden vóór de voleinding van het 24ste levensjaar van de betrokkene. In overeenkomst met de Paus werden in 1771 enkele kerkelijke feestdagen afgeschaft wat een zekere wrevel veroorzaakte bij de bevolking. Deze zag immers alzo vakantiedagen verloren gaan en dit in een tijd dat vakantie onbestaande was. In 1772 werd het begraven in de kerken sterk beperkt en werden ook de "Freistifte" afgeschaft en in 1774 tenslotte werd, zeer tegen de zin van de keizerin, de vrijheid van de Jesuïeten beknot. Jozef, die zonder twijfel een diep gelovig man was, begon reeds kort na het begin van zijn alleenregering schoonschip te maken met allerhande clericale misbruiken of als aldus beschouwde toestanden. Het is evident dat wij slechts een zeer beperkte bloemlezing kunnen geven van de getroffen maatregelen. Voor diepgaande studie verwijzen wij dan ook naar de rijkelijk voorhanden literatuur terzake, inzonder deze die het "Josephinismus" behandelt. Vooraleer we het netelige onderwerp der kerkelijke hervormingen van keizer Jozef II aanvatten willen we niet nalaten een synthese te formuleren over het fenomeen "Josephinismus": alle staatsburgers zijn onderdanen van die staat; ook de leden van de

clerus zijn staatsburgers en dus onderdanen ; wie onderdaan van de staat is kan onmogelijk tegelijkertijd van deze staat onafhankelijk zijn en dit geldt dus ook voor de clerus.

Al spoedig na de aanvang van 's keizers alleenregering werd de armen- en ziekenzorg, tot dan uitsluitend afhankelijk van de welwillendheid van de clerus, onder staatstoezicht geplaatst en een "Broederschap der Christelijke Naastenliefde" opgericht waarvan het vermogen gevormd werd door aangeslagen bezittingen van de private (lees : kerkelijke) broedersschappen. Het beheer van kloosters en abdijen die, samen met de adel, veelal grootgrondbezitters waren, werd in nieuwe banen geleid zodat de kleine boer en de pachter niet langer op de schandelijkste wijze konden uitgebuit worden. De priesterfunctie in zijn erflanden noemde Jozef "un métier de paresse" en voegde er de bedenking aan toe dat de hoofdbekommernis van de priesters erin bestond het volk "dans l'ignorance et dans la dévotion purement matérielle" te houden. Zijn hervormingen, die de keizer begon met het edikt van 24 maart 1781 dat we reeds eerder vernoemden en waarbij bepaald werd dat de kloostergemeenschappen geen verbinding meer mochten onderhouden met de buitenlandse overheden, dus ook niet met Rome, gaven aanleiding tot bittere wrijvingen met de hogere geestelijkheid. Immers, de Kerk werd als het ware ondergeschikt gemaakt aan de Staat ; de belastingsvrijdom van de hogere clerus werd afgeschaft en de bisschoppen en prelaten waren alsoo verplicht hun drang naar schitterend vertoon en drukdoenerij in te krimpen. Zeer belangrijk was ook het edikt van 12 januari 1782 dat de beschouwende kloosterorden zonder meer afschaftte. Hun goederen en bezittingen werden in een "Kas van Religie" gestort waaruit dan geput werd om nieuw op te richten parochies te steunen. De keizer wist zeer goed dat de parochiepriesters belangrijk méér voeling hadden met de kleine man dan een in een klooster teruggetrokken levende, al dan niet biddende, geestelijke. In dit verband willen we toch even onze gewesten aanstippen. Vanaf maart 1782 werden in Antwerpen de kloosters gesloten van de Kartuziers, de Spaanse Karmelietessen, de Predikerinnen, de Wozbertinessen, de Derde-Ordezusters, de Dominicanessen, de Urbanisten en het huis "Terzielen". Het jaar daarop verdwenen de Falconissen, de Clarissan, de Annunciaden, de Victorinnen en de Witte Zusters. In 1785 werden nog verder zeven nonnenkloosters gesloten. Alle betrokken kloosterlingen werden echter met een soort pensioen bedacht terwijl de kloostergoederen aan het hogergenoemd fonds werden overgedragen. Om zich een schijn van nuttigheid te verschaffen hadden verschillende van deze beschouwde kloosterorden, van januari 1782 af, snel kosteloze scholen voor volkakkinderen geopend doch het heeft hen weinig gebaat. We laten hierbij opmerken dat verschillende van de toen verdwenen vestigingen in de Scheldestad, later door de kloostergemeenschappen nooit meer heropend werden.

Dit alles was echter slechts een begin en tot 1787 hervormden tientallen edikten diepgaand het kerkelijk leven en het bestuur in de Nederlanden. Reeds sterk beperkt in 1772, werd op 7 februari 1782 het begraven in de kerken en zelfs in de stad volledig verboden. Op 18 januari 1783 wordt het huwelijk tot een uitsluitend burgerlijk verdrag verklaard en op 18 februari 1784 verschijnt een hofdecreet dat de parochiegeestelijken voorschrijft op welke wijze zij de geboorte-, de huwelijks- en de overlijdensregister te voeren hebben. Een nieuwe begrafeniswetgeving, op 23 augustus 1784

uitgevaardigd, wordt op 18 januari 1785 echter gedeeltelijk opgeheven omdat de bevolking, opgehitst door de clerus, er vijandig tegenover staat. De klap op de vuurpijl was het edikt van 11 oktober 1786 dat de bisschoppelijke seminaries in de Nederlanden sloot. In plaats daarvan werd er één seminarie-generaal opgericht in Leuven waar de werken van de Weense professor in het kerkelijk recht, Joseph Valentin Eybol, wiens boeken meermaals op de kerkelijke index der verboden boeken voorkwamen, als "klassiek" werden gebruikt. De ver doorgedreven ingrepen in het kerkelijk leven in de landen die onder de heerschappij stonden van Jozef II veroorzaakten natuurlijk wrevel in het Vaticaan en brachten paus Pius VI ertoe in 1782 een reis naar Wenen te ondernemen met het doel de vorst tot andere inzichten te brengen en om zijn voortvarandheid te matigen. Doch de vastberadenheid van de keizer en zijn ijzeren wil vrijdelden het opzet van de paus en veel van de door Jozef II ingevoerde hervormingen bleven, in Oostenrijk althans, zelfs tot in 1855 van kracht.

Maar op het ogenblik dat de hervormingen, die hoofdzakelijk de clerus viseerden, doorgang vonden kwetsten deze niet enkel de geestelijkheid, benadeeld in zijn inkomen, maar in veel gevallen ook de gelovigen, bijvoorbeeld door de regeling op de kermissen en de processies. Het was voor de geestelijkheid dan ook een koud kunstje de kansel te benutten om het volk op te hitsen en tot weerspannigheid aan te sporen, wat in ons land de direkte aanleiding was tot de zogenaamde Brabantse of Belgische Omwenteling van 1789. Over deze revolutie willen we hier niet uitweiden daar wij menen deze episode onzer nationale geschiedenis door iedereen, en vooral de verzamelaars van munten en medailles, voldoende gekend is en behandeld wordt in de overvloedige literatuur terzake.

We mogen niet nalaten, alvorens onze korte bespreking van de vele hervormingen die Jozef II tijdens zijn niet eens ten volle tien jaar geduurd hebbende alleenregering tot stand bracht, nog enkele voor die tijd zéér belangrijke beslissingen te vermelden, beslissingen waarvan sommige niet vreemd zijn aan onze titelkeuze.

Waar hij, samen met zijn moeder, reeds in 1773 beslist had dat de wazen, de vondelingen en de onachte kinderen in bijzondere registers dienden opgenomen te worden, verscheen op 28 juli 1783 een edikt dat bepaalde dat onwettige geboorte niet langer een beletsel mocht zijn om in openbare dienst te kunnen treden of om een zelfstandig beroep te mogen uitoefenen. De keizer ging echter nóg verder : op 11 mei 1786 dekreteerde hij een totaal nieuw erfrecht waarbij de rechten van zoons en van dochters volledig gelijk werden gesteld ; ook de toestand van de buitenechtelijke kinderen werd aanzienlijk verbeterd. Eens te meer kwam hij door deze maatregel in botsing met de adel, rijk gezegend met buitenbeentjes... Op 1 november 1786 tenslotte werd er een Burgerlijk Wetboek gepubliceerd dat reeds op 1 januari 1787 van kracht zou worden.

Zoals we reeds zegden bracht keizer Jozef II veel tijd door op zijn lange en vermoeiende reizen. De toenmalige ongemakken van wegen en vervoermiddelen in acht genomen, kunnen we ons zeer goed voorstellen dat de keizer, wie geen persoonlijke inspanning te veel was om in de meest afgelegen gebieden van zijn rijk door te

dringen, zijn gezondheid zwaar op de proef stelde. En deze lichamelijke lasten waren minier, in vergelijking met de morele spanningen waaraan hij was blootgesteld. Niettegenstaande hij het beste voorhad werden zijn grootse plannen en verwezenlijkingen meestal niet in dank aanvaard door de heersende klasse, de adel en de clerus, doch evenmin door het onbegrijpende volk dat bovendien dan nog meedeelde in de wrevel van adel en clerus. Niet te verwaarlozen was ook zijn ongelukkig familieleven en zijn, zichzelf opgelegd, isolement. Het komt ons als het ware voor dat de grote energie en de spoed waarmee hij zijn vaak revolutionaire hervormingen doorvoerde ingegeven waren door het besef van de keizer dat zijn dagen kort zouden zijn. Van zichzelf en van zijn volk heeft hij teveel gevergd in de te korte tijdspanne van nauwelijks tien jaar. Zijn onderdanen konden al de nieuwigheden moeilijk verwerken en het moet voor Jozef gruwelijk geweest zijn op 't einde van zijn leven te moeten beseffen dat hij tenslotte gefaald had in zijn opzet. Terwijl hij reeds doodziek in de Hofburg lag moest hij het beleven dat alle nieuwe instellingen en verordeningen, uitgezonderd het Tolerantie-edikt en de opheffing van de lijfeigenschap, in Hongarije teniet gedaan werden en dat de heilige kroon van Sint-Stefaan, die hij naar Wenen had laten brengen (wat een diplomatische blunder van de keizer was) twee dagen voor zijn dood naar Pozsony (Bratislava/Pressburg) werd gevoerd en vervolgens naar Buda overgebracht werd. Dit alles ontlokte hem de klacht : *"Wu sie ik dat de Almaachtige, zelfs reeds tijdens mijn leven, al mijn werken verbrijzelt"*. De oppositie tegen zijn beleid had dusdanige vormen aangenomen dat het mogelijk was dat, terwijl Jozef reeds op zijn sterfbed lag, er op de muur van de Hofburg een spitschrift werd geschreven : *"Der Bauern Gott, der Bürger Gott, der Adels Spott liegt auf dem Tot"*.

Het is de tragedie van de grote geesten en de hervormers dezer wereld dat slechts jaren na hun dood het beschouwen van hun werken de mensheid het besef bijbrengen van al het goede dat zij tijdens hun leven hebben gepresteerd. Dit is vooral toepasselijk op keizer Jozef II, deze reus die, niettegenstaande zijn vele tekortkomingen enorm veel heeft verwezenlijkt dat tot op onze dagen voortleeft en dat ieder humaan denkend mens tot voorbeeld kan strekken. We willen onze bescheiden studie dan ook besluiten met het citeren van twee populaire gedichten die tot nadenken stemmen. Het eerste vers kwam reeds in 1792 voor in een klaaglied van de zijdebewerkers, aanklacht tegen de uitbuiting door hun meesters waarvan zij het voorwerp waren :

*Zu früh starb leider dieser Herr
Er hat es gut gemeint
Im Grab gebührt ihm noch die Ehr
Er war ein Menschenfreund.*

Het tweede gedicht werd door de volksdichter Franz Keim gemaakt ter gelegenheid van de onthulling van het Jozef II-monument in Sankt-Polten op 9 mei 1886 :

*Der Kaiser sprach "Du, einer von den tausend
Nimm mein Wort und tu es allen kund
Ich danke euch ! Ihr rühmt mich fast zu brausend,
Zu viele Worte schenkt mir euer Mund
Ich war ja nie ein Freund von Prunk und Kränzen
Ich war ein ernster, stiller Mann der Pflicht
Wen du viel spricht der spricht oft, um zu glänzen
Oh, gebt mir Wahrheit, Worte gebt mir nicht !*

Wij komen nu tot een besluit, dat deze man, door velen gebrandmerkt als een waanzinnig tiran, een ketter die zelfs de paus trotseerde, die oog had voor het welzijn van de kleine man en zich inspande om deze een menswaardig bestaan te verschaffen, erin slaagde veel hervormingen door te voeren die in verschillende opzichten met veel meer hardheid werden doorgevoerd door de Franse Republiek van 1789. Vele van de Republikeinse wetten en dekreten liepen parallel met deze van Jozef II en leven nog na op dit ogenblik zodat deze man, niettegenstaande zijn fouten en vergissingen en tijdens zijn leven reeds zo fel bekritiseerd en verloochend, méér ten goede van zijn onderdanen en voor de mensheid heeft gedaan dan enig ander vorst uit de geschiedenis onzer gewesten.

Op 20 februari 1790 stierf keizer Jozef II op de plaats waar hij 49 jaar vroeger geboren was, in de Hofburg, tengevolge van taring, wat we nu vermoedelijk longkanker zouden noemen. Reeds op 22 februari werd hij bijgezet in de Kapuzinergruft in Wenen. De dodenmis werd gecelebreerd door een van de felste tegenstanders van 's keizers politiek, Christoph Anton, kardinaal graaf Migazzi, aartsbisschop van Wenen. Zoals de keizer was ook zijn lijkstaf eenvoudig en zonder praal. Voor ons zal Jozef II de geschiedenis ingaan als een groot keizer maar vooral, als een groot mens.

NOTEN

1. Jean Jacques ROUSSEAU (1712-1778). Frans schrijver en filosoof wiens geschriften de weg bereidden voor grote hervormingen en voor grote revoluties.
2. Charles de SECONDAT, baron de la BRÈDE et de MONTESQUIEU (1689-1755). Promotor van het grote principe van de "scheiding der machten".
3. François Marie ARONET, gezegd VOLTAIRE, naam die hij op 24 jarige leeftijd aannam (1694-1778). Zijn geest van spottende ongelovigheid en scepticisme waren de bron van het "Voltaïrisme".
4. Denis DIDEROT (1713-1784). Was, samen met Jean le ROND d'ALEMBERT (1717-1783), auteur van "L'Encyclopédie", 1751-1772. Door de geestesstroming die door dit werk tot viting kwam werden hij en zijn medewerkers "les Encyclopédistes" genoemd.

BIBLIOGRAPHIE

- Bibliographie de Belgique*. Bijdragen : Belgiojoso, Brequin de Demange, Cobenzl, Joseph II, Marie Thérèse, Starhemberg, Trautmansdorf.
- G. de SCHEPPER, *La réorganisation des paroisses et la suppression des couvents dans les Pays-Bas autrichiens sous le règne de Joseph II*, Leuven, 1942.
- O. FLAKE, *De Franse Revolutie*, Parijs/Amsterdam, 1968.
- D. GIES Mc GUIGAN, *De Habsburger Saga*, Den Haag, z.d.

- E. HUBERT, *Le voyage de l'Empereur Joseph II dans Les Pays-Bas ; 31 mai - 29 juillet 1781*, in *Académie Royale de Belgique, mémoires couronnés...*, Brussel, 1900.
- M. MACENSCHAB, *Joseph II, Revolutionär von Götten Gnaden*, S.l., 1979.
- Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II. - Mitregent Kaiserin Maria Theresias, Kaiser und Landesfürst. Niederösterreichische Landesausstellung. Stift Melk, 29. März - 2. November 1980. Catalogus*, daarin bijzonder de bijdragen van A.E. Henna, K. Gutkas, W. Hüsler, E. Kovács, W. May, E. Schmutzmeier, G. Wacha en H. Wagner.
- F. PRIMS, *Antwerpen door de sekwen heen*, Antwerpen, 1974.
- H. RIESER, *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben. Der Kampf der Kirche um Ihre Freiheit*, Wenen, 1963.
- H. SCHLITZER, *Die Regierung Josefs II. in den österrösterreichischen Niederlanden*, Wenen, 1900.
- F. VALJAVEC, *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert*, Brünn, 1944.
- J. van ACKER, *Antwerpen van Romeins veer tot wereldhaven*, Antwerpen, 1975.
- F. WÄCHTER, *Die Erziehung der Kinder Maria Theresias*, Ph. Diss., Wenen, 1969.
- H. WAGNER, *Wien von Maria Theresia bis zur Franzosenzeit. Aus den Tagebüchern des Grafen Karl von Zinzendorf*, Wenen, 1972.
- E. WINTER, *Romantismus, Restauration und Frühliberalismus im österreichischen Vormärz*, Wenen, 1968.

Marcel HAERTJENS